

проведення дозвілля шляхтою, а також уподобань та звичаїв може свідчити про їхню стійкість протягом досліджуваного періоду, а також про те, що саме ці сюжети слугували маркерами шляхетської культури в системі її сприймання іноземцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боплан Гийом Левассер де. Описание Украины: Пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Ющенко. – М., 2004. – 576 с., илл.
2. Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії / Упор. та перекл. з пол. о. Юрія Мицика. – К., 2007. – 1006 с., іл.
3. Малинин Ю. П. Прощание с Польшей: политико-поэтический эпизод из истории французо-польских

отношений XVI в. // Проблемы социальной истории и культуры Средних веков и раннего Нового времени / Под. ред. Лебедевой Г. Е. – Вып. 5. – СПб., 2005. – С. 67–74.

4. Kuchowicz Z. Człowiek polskiego baroku. – Łódź, 1992. – 418 s. + il.

5. Strykowski M. Gonicz cnoty do prawych szlachciców, uczyniony, w którym są przykłady piękne spraw mężów zacnych, postęmki Sarmatów i królów Polskich, książąt Litewskich i ich narody sławnego wywód, i sprawy skuteczne z dawna w prochu zakryte, a od żadnego przedtym nie wydane, od początku ich aż dodzisiejszego z łaski Bożej króla Henryka // Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, żmódská i wszyskiej Rusi. – Warszawa. Nakład Gustawa Leona Glucksberga, Księgarza, 1846. – Т. II. – S. 467 – 558.

Ірина Ворожбит

Обычаи, предпочтения и досуг шляхтича на страницах «Хроники европейской Сарматии» А. Гваньини и «Описания Украины» Г. Л. де Боплана: система сравнений

Аннотация. В статье проанализированы способ проведения досуга шляхтой, культура употребления алкоголя, система шляхетских предпочтений и обычаев на основе анализа «Хроники европейской Сарматии» Алессандро Гваньини и «Описания Украины» Гийома Левассера де Боплана. В ходе исследования были учтены основные принципы методики работы с источниками личного происхождения: личность автора, цель написания, читательская аудитория памятников и т.п. Автор акцентирует внимание на том, что приведенные сюжеты из жизни шляхтича представляют свое сходство в обоих текстах, что может свидетельствовать об их устойчивости на протяжении исследуемого периода.

Ключевые слова: шляхта, Гваньини, Боплан, досуг, пиршество, алкоголь.

Iryna Vorozhbyt

Customs, tastes and leisure activities of noblemen on the pages of «European Sarmatia chronicles» by A. Guagnini and «Ukraine description» by G. L. Boplan: system of comparison

Annotation. The article analyses the noblemen's leisure activities, alcohol drinking culture, system of noblemen tastes and customs based on the analysis of «European Sarmatia chronicles» by Alessandro Guagnini and «Ukraine description» by Gijom L'evaser de Boplan. In course of the research main principles of methodological work with personal sources like author's personality, aim of writing and readers audience were taken into consideration. The author pays its attention to the fact that plots given from the life of noblemen represent its similarity in both texts, which can witness their firmness during the period researched.

Key words: noblemen, Guagnini, Boplan, leisure activities, feast, alcohol.

КУЛЬТУРА ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ КОЗАЦЬКОЮ СТАРШИНОЮ ХVІІІ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ЩОДЕННИКІВ Я. МАРКОВИЧА ТА М. ХАНЕНКА)

Тетяна ЧЕРВІНСЬКА

студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. У статті на основі щоденників представників козацької старшини ХVІІІ століття Якова Марковича та Миколи Ханенка проаналізовано культуру вживання алкоголю. Розглянуто види, частотність закупівель та споживання хмільних напоїв представниками козацької старшини протягом конкретних років, у тому числі і під час християнських свят та постів. Базуючись на аналізі церковних та світських свят, виокремлено роль алкоголю, який був невід'ємною частиною соціокультурного життя козацької старшини ХVІІІ ст. У дослідженні робиться спроба провести паралель між вживанням міцних напоїв козацькою елітою та дотриманням релігійних догм, у тому числі постів.

Ключові слова: Я. Маркович, М. Ханенко, козацька старшина, алкоголь.

Історія повсякдення як напрям української історіографії лише починає розвиватись. Щоденники представників козацької старшини Якова Марковича та Миколи Ханенка давно відомі історичній науці. Вони були в полі зору джерелознавців В. Антоновича, М. Марченко, Л. Литвиненко. Біографії самих авторів щоден-

ників, їхні старшинські роди, які вони представляли, досліджували В. Модзалевський, В. Томазов, А. Маркевич, О. Дзюба. У даній статті робиться спроба використати щоденники як джерело для вивчення історії повсякдення, дослідити соціокультурний зріз Гетьманщини ХVІІІ ст., побутово-обрядовість та практику вживання алкоголю

тогочасною елітою. Порівняльний аналіз джерел особового походження дає змогу не лише реконструювати побут та раціон кожного окремого представника, а й зробити узагальнюючі висновки про спосіб життя політичної верхівки в цілому. У дослідженні залучені додаткові статистичні матеріали. Запропонована таблиця видів напоїв широко розкриває усі назви, що згадуються у щоденниках. Діаграми складені на основі підрахунків за певний проміжок часу, ілюструють закупівлю та споживання алкоголю.

У колах соціальної еліти XVIII ст. сформувалася певна культура вживання алкоголю, яку не варто прирівнювати до звичайного пияцтва. Слово «алкоголь» арабського походження. Його відкрили алхіміки у VIII ст. для медичних потреб [8, 39]. Алкоголь та його вживання становило передусім складову життя для еліти, він був невід’ємним атрибутом у побуті. Саме тому важливо дослідити частотність вживання різних напоїв, їх види, прослідкувати взаємозв’язок між постами та вживанням алкоголю. Важливо й те, що він нерідко виконував функцію медичних препаратів у поєднанні з різними інгредієнтами. Левова частка придбаних напоїв купувалася саме з метою виготовлення тих чи інших паначей для лікування різного спектра хвороб.

Широковживаними серед козацької старшини XVIII ст. були вина різного ґатунку та

виробництва (Табл.1). Варто зауважити, що навіть у XVIII ст. вино пили люди заможні. У документах XVIII ст. під загальною назвою «вино» фігурувало різноманітне спиртне. У праці «Словарь Академии Российской», виданій у 1789 р., під словом «вино» розуміється виноградний виріб, будь-який хмільний напій з ягід чи хліба «посредством перегонку чрез куб доставаемый» [7, 139]. Я. Маркович та М. Ханенко досить часто купували вина, занотовуючи до щоденників його різновид та ціну. У їхніх записках фігурують сорти, які вони купували постійно, в середньому раз на декілька тижнів. Цікавим є і те, що кримські вина купувались об’ємом у «бутилку», тоді як «заморські» – угорські, німецькі, французькі – бочками. Я. Маркович так фіксує свою покупку: «крим. 3 бут.» [3, 178], коли ж йдеться про вино іншого виробництва, він завжди надає перевагу великим одиницям спиртного: «3 бочки вина немецкого» [3, 192]. Досить часто закупівля як вина, так і іншого алкоголю проводилась великими партіями, з розрахунку на подальшу перспективу вживання. Наприклад, Я. Маркович, заїжджаючи до «склепу», часто купує «вина зъ бочокъ, доброго по 6 кварталъ, фран. и гиш..., по 2 фляги разного, да бутилокъ доброго по 5, да француз. 2 бутылки, да зъ антала, изъ барила и зъ барилця по бутилці» [3, 231].

Таблица 1

Види алкогольних напоїв на сторінках щоденників

Яків Маркович	Микола Ханенко
– Вино	– Вино
– Вино волоское (з Волоської землі. – Т. Ч.)	– Вино красное
– Вино лутшее	– Вино белое
– Вино солодке	– Вино бранне, червоне
– Вино кримское	– Вино фронтилгияк
– Вино немецкое	– Вино ренское
– Вино фран.	– Вино лагонское
– Вино гишп. (іспанське. – Т. Ч.)	– Судацкое вино
– Вино мъшаное с франц.	– Мушкатель
– Вина петерцімент	– Горьлка
– Вина венгерского столовое	– Водка
– Фронтиніак	– Вишніовка
– Горьлка оковита	– Водка гданская
– Водка	– Пиво
– Горьлка проста	– Мед питный
– Горьлка бузова	
– Горьлка сливова	
– Горьлка вишнева	
– Водка гунгарска (венгерская)	
– Водка кгданская	
– Водка алкермессовой	
– Водка цитроновой	
– Водка ганишковая	
– Вишніовка	
– Пиво	
– Мед	

Що стосується частотності закупівель вина, то М. Ханенко у 1732 р. купував різні сорти вин 11 разів, у деякі місяці фактично кожного дня, а в деякі – раз на кілька місяців, у 1733 р. – 9 разів, тоді як Я. Маркович у 1732 р. – 12. Бачимо, що частотність закупівель вина в середньому однакова. Проте Я.Маркович завжди купував більше одиниць у великих об’ємах, можливо, з

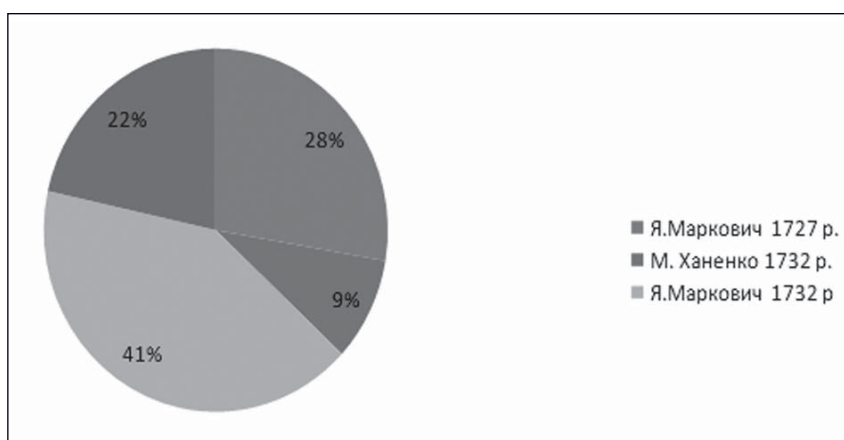
метою заповнення власного винного погребя. У 1727 р., частину якого провів у Сулацькому поході, він лише частково фіксує своє вживання алкоголю (за цей рік зроблено лише 6 записів, пов’язаних з вином).

Горілка – алкоголь, який здавна пов’язують з козаками. Політична верхівка XVIII ст. впевнено продовжувала традицію вживання цього

хмільного напою, виокремлювала для себе безліч його видів (Табл. 1). На думку провідного французького дослідника історії повсякдення Ф.Броделя, поява горілки та зернових спиртів стала справжньою революцією. У XVI ст. спиртне лише створюється, XVII ст. забезпечує йому просування, а XVIII ст. його популяризує. Горілка довго залишалась лікарським засобом, особливо від чуми, подагри, втрати голосу. Ще в 1735 р. «Трактат про хімію» твердив, ніби спирт є своєрідною панацеєю. Хоча доти він уже тривалий час прислуговувався для наливки [1, 201]. У записках представників старшини знаходимо згадки, що ілюструють горілку як ліки, елемент для виготовлення наливки і власне алкогольний напій.

Порівняно з вином фіксується не лише придбання даного алкоголю, а й безпосереднє його вживання, що часто стоїть у парі з прикметником «подпяхомь». Так, М.Ханенко за 1732 р. зробив

6 записів, що стосуються вживання міцного напою, тоді як Маркович – 27. У 1733р. М.Ханенко зробив 14 записів, пов'язаних з безпосереднім вживанням алкоголю, Я. Маркович у 1727 р. – 18 зафіксованих згадок. Загалом частотність вживання оковитої в обох представників старшини у середньому однакова, якщо брати до уваги як спільні роки, так і різні для кожного з них. У Діаграмі 1 подано дані у відсотковому відношенні. У щоденнику М.Ханенка горілка згадується у такому контексті: «Для поминок въ домъ умершого станъ горьлки и денег 1 р.» [5, 101]; «у отца духовского была свадьба, которого и зята его обослао зъ дому моего дробыною, хлебомъ и водкою» [5, 120]. У першому випадку він надсилав спиртне на поминки разом з грошима, у другому – дарував нареченому горілку та хліб. Це може свідчити про те, що даний продукт в той час був досить дорогим та цінним.

Діаграма 1. Вживання горілки у процентному відношенні

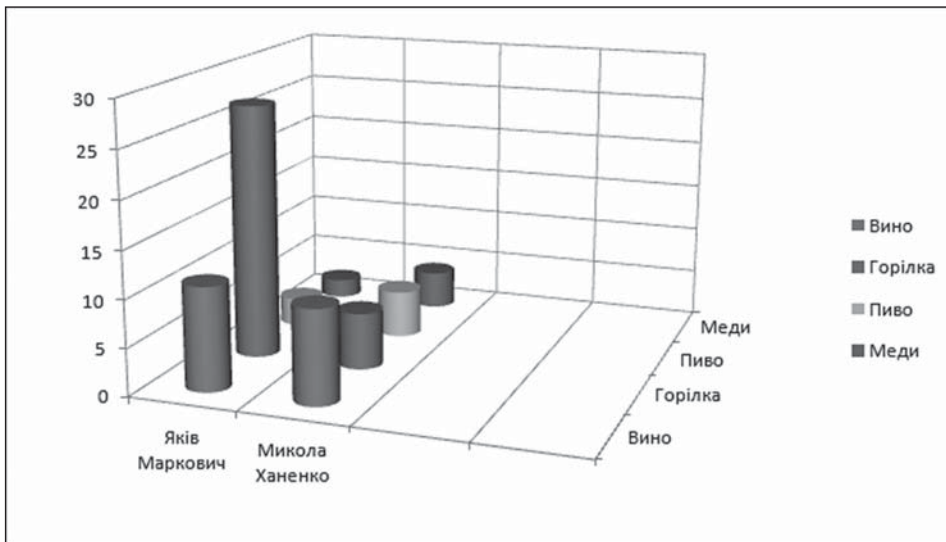
На сторінках щоденників також часто зустрічаємо згадки про інші алкогольні напої, зокрема пиво. Завдяки високій поживності й низькому вмісту алкоголю пиво здавна вважали за «добрий» алкоголь, на противагу міцнішим напоям на кшталт горілки. Де владарює пиво, там люди ситі та щасливі [6, 36]. У Московії, де все запізнювалося, споживач ще 1655 р. діставав ячмінне пиво («servoise») [1, 199]. У XVIII ст. пиво достатньо відоме на території Гетьманщини, що підтверджують записи щоденників. Поруч з пивом у щоденниках часто зустрічається й інший хмільний напій – «мед питний», чи просто мед. М. Ханенко нерідко купує пиво та мед разом, наприклад: «На мед медъ и пиво 6 к.» [5, 104]. Всього за 1727–1733 рр. він придбав пива 18 разів, меду – 14. Я. Маркович надавав перевагу більш міцному алкоголю, а відтак за 1732 р. він лише кілька разів купував мед і пиво.

Популярність того чи іншого напою для окремого представника старшини визначено у Діаграмі 2. Я. Маркович у 1732 р. (як і в інші роки) надає перевагу горілці, тоді як М. Ханенко – вино.

Варто також звернути увагу на вживання алкоголю під час посту, оскільки свята у повсякденні козацької старшини займали не останнє місце. Піст – час покаяння, утримання від спокус, молитви та навернення. На прикладі козацької еліти бачимо, що вона не завжди утримувалась від спиртного. Старшина під час посту вживала алкоголь, проводила час на банкетах. Так, у Різд-

вяний піст 1732 р. вона відзначала чотири свята: іменини цесарівни Катерини Іоанівни, свято кавалерії російської Андрія Первозваного, іменини гетьмана та цесарівни Єлизавети Петрівни. Звісно, святкування такого роду супроводжувалось хмільними застіллями. Проаналізувавши пізніші роки ведення щоденникових записів, читаємо, що М. Ханенко у 1742 р. під час Різдвяного посту лише раз купує вино: «привезено зъ Стродуба вина бочку лагонского» [5, 184], чотири рази за піст фігурують записи на зразок «много пили», «и до позна гуляли довольно» [5, 182, 186]. Що ж стосується Я.Марковича, то у 1740 р. знаходимо лише один запис про святкування дня народження Єлизавети Петрівни: «Сей день торжествен, ради рождения ея височества гсдрнь цесаревни Елизавети Петровни, и подпяхом у генерала Кейта» [4, 383], більше відомостей ні про покупку, ні про вживання алкоголю у його щоденнику немає. Під час Великоднього посту Я. Маркович купує чотири рази спиртні напої (вино різних сортів, пиво, горілку) [3, 178, 181–184], причому вкінці посту, напередодні самого свята, аналогічно й М. Ханенко – 3 покупки (вино бранне червоне, пиво, вино фронтилгияк) [5, 38,42].

Абсолютно не об'єктивним буде твердження, що козацька старшина нехтувала часом посту, так само, як і твердження, що вона дотримувалась його. Порівняно з іншими днями, дійсно, динаміка вживання та купування алкоголю спадає, проте вона не дорівнює нулю – банкетні, гуляння, часті

Діаграма 2. Кількість спожитого алкоголю у 1732 р.

похмілля опісля – це все бачимо і у період постів. Справді, як Маркович, так і Ханенко в першу чергу люди світські, які мали зв'язки, певний статус у суспільстві і зобов'язані були вести відповідний спосіб життя. Вони глибоко шанували традиції православної церкви, постійно відвідували богослужіння. Загалом алкоголь у повсякденні козацької старшини займав не останнє місце. На нашу думку, культуру вживання алкоголю представниками козацької старшини слід розглядати не як пиятику, а як певне культурне явище, що було породженням тогочасних систем та норм поведінки. Це, зокрема, підтверджує різноманіття алкогольних напоїв, котрі зафіксовані у щоденниках Я. Марковича і М. Ханенка. Завдяки порівнянню інформації про закупівлю хмільних напоїв, їхнього асортименту та відповідних щоденникових записів про їх вживання ми дійшли висновку, що вживання алкогольних напоїв на свято було невід'ємною частиною соціокультурного життя козацької старшини XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. – Том 1. Структура повсякденності:

можливе і неможливе: Переклад з французької Г.Філіпчук. – К.: Основи, 1995. – 543 с.

2. Дневник генерального підскарбія Якова Марковича // Издание «Киевской Старины» под редакцией Ал. Лазаревского. – Часть вторая (1726–1729 гг.). – К., 1895. – 342 с.

3. Дневник генерального підскарбія Якова Марковича // Издание «Киевской Старины» под редакцией Ал. Лазаревского. – Часть вторая (1730–1734 гг.). – К., 1895. – 418 с.

4. Дневник Якова Марковича. Том IV: 1735–1740 роки / Видав Вадим Модзалевський. – Київ–Львів, 1913. – 384 с.

5. Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. 1727–1753 // Приложение к журналу «Киевская старина». – К., 1884. – 514 с.

6. Шивельбуш Вольфганг. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів: Переклад з німецької Ю. Прохаська // Критика. – К., 2007. – 256с.

7. Яременко Максим. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська академія. – Вип. 10. – 229 с.

8. Kuchowicz Zbigniew. Człowiek polskiego baroku. Wydawnictwo Łódzkie. – Łódź, 1992. – С. 419.

Татьяна Червинская

Культура употребления алкогольных напитков казацкой старшиной XVIII века (на материалах дневников Я. Марковича и Н. Ханенко)

Аннотация. В статье на основе дневников представителей казацкой старшины XVIII в. Якова Марковича и Николая Ханенко проанализирована культура употребления алкоголя. Рассмотрены виды, частота закупок и употребления хмельных напитков представителями казацкой старшины на протяжении конкретных годов, в том числе во время христианских праздников и постов. Базируясь на анализе церковных и светских праздников, выделена роль алкоголя, который был неотъемлемой частью социокультурной жизни казацкой старшины XVIII в. В исследовании делается попытка провести параллель между употреблением крепких напитков казацкой элитой и соблюдением религиозных догм, в том числе постов.

Ключевые слова: Я. Маркович, Н. Ханенко, казацкая старшина, алкоголь.

Tetiana Chervinska

Culture of consumption of alcohol by Cossacks foremen in XVII century (On the materials of Y. Makarovich and M. Khanenko diaries)

Annotation. The article analyses culture of consumption of alcohol basing on the diaries of XVII Cossack foremen representatives Yakov Makarovich and Mykola Khanenko. Types, heady drinks purchase and consumption frequency by the representatives of Cossacks foremen during specific years, including time during Christian holydays and Lent. Basing on the analysis of church and secular holydays the role of alcohol, which was inalienable part of social and cultural life of Cossacks foremen in XVII century, is distinguished. In this research an attempt is made to draw an analogy between strong drinks consumption by Cossacks elite and following religious doctrines, including Lent.

Key words: Y. Makarovich, M. Khanenko, Cossacks foremen, alcohol.